

Оспанбаев Ж.А.,
Байгісіев М.К.

Дж.М. Кейнстің экономикалық теориясындағы белгісіздік факторы

Мақала Дж.М. Кейнстің экономикалық теориясындағы белгісіздік факторын талдауға арналған. Белгісіздік факторы не себепті адамдар өз жинақтарын өтімді формада сақтайтынын, не себепті инвестициялар құбылмалы және не себепті пайыз қойылымының көмегімен жинақтар мен инвестицияларға әсер етуге болмайтынын түсіндіреді. Адамзат тарихында экономиканың прогресі баяу және үзіліспен жүретіндігі белгісіздікпен анықталады. Кейнс сипаттаған драманың барлық кейіпкерлері азды-көпті дәрежеде болашақ туралы белгісіз болжамдарға ие және ақшаны иелену «сақтануға» мүмкіндік беретін маңызды құрал деп санайды. Бұлыңғыр күтімдер тауарлар, қызметтер мен инвестициялар «қолайлы бағалармен» қолжетімді болғаннан кейін де ұзақ сақталып, іскерлік белсенділікке қысым көрсететіндігі де белгісіздікпен анықталады. Белгісіздікті сезіну өседі және кемиді, яғни қайсыбір уақытта адамдар болашаққа аса сенімді, басқа уақытта – аса сенімді емес. Жауаптар біз қарастырған Кейнстің еңбектерінде әрі ол осы мақалада айтылмақ.

Түйін сөздер: белгісіздік факторы, инвестиция, жиынтық сұраныс, жинақтар, қүтулер.

Zh.A. Ospanbayev,
M.K. Baygisiev

Uncertainty in the economic theory of J.M. Keynes

The article is devoted to the analysis of a factor of uncertainty of the economic theory of J. M. Keynes. The factor of vagueness explains why people keep the economies in a liquid form, why investments are volatile and why by means of rate of percent it is impossible to influence on economies and to the investments. By uncertainty is defined also that fact that on extents of all history of mankind progress of economy goes slowly and falteringly. All the characters of the drama written by Keynes increasingly have vague ideas about the future and believe the possession of money of the important means allowing "to be insured". Uncertainty also explains the fact that the atmosphere is gloomy expectations can be stored for a long time and inhibit economic activity after the goods, services and investments will be available "at a reasonable price." The feeling of uncertainty increases and decreases, in some the periods people are more sure of the future, in others – less. Answers in Keynes's works that we are considering.

Key words: uncertainty factor, investment, aggregate demand, savings, expectations.

Ж.А. Оспанбаев,
М.К. Байгісіев

Фактор неопределенности в экономической теории Дж.М. Кейнса

Статья посвящена анализу фактора неопределенности экономической теории Дж.М. Кейнса. Фактор неопределенности объясняет, почему люди хранят свои сбережения в ликвидной форме, почему инвестиции волатильны и почему с помощью ставки процента нельзя влиять на сбережения и инвестициям. Неопределенностью определяется и тот факт, что на протяжении всей истории человечества прогресс экономики идет медленно и прерывисто. Все персонажи написанной Кейнсом драмы в большей степени или меньшей имеют неопределенные представления о будущем и считают обладание деньгами важным средством, позволяющим «застраховаться». Неопределенностью же объясняется и то, что атмосфера мрачных ожиданий может долго сохраняться и подавлять деловую активность после того, как товары, услуги и инвестиции станут доступны «по приемлемым ценам». Ощущение неопределенности нарастает и убывает, в какое-то периоды люди более уверены в будущем, в другие – менее. Ответы в трудах Кейнса, которые мы рассматриваем.

Ключевые слова: фактор неопределенности, инвестиция, совокупный спрос, сбережения, ожидания.

**ДЖ.М. КЕЙНСІҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ
БЕЛГІСІЗДІК ФАКТОРЫ**

Дж.М. Кейнс теориясында А. Смиттің «рыноктың көрінбейтін қолының» орнын «шарттылықтың көрінбейтін жібі» басқан. Мұның өзі Кейнске адамның мінез-құлқын классикалық мектепке қарағанда шынайырақ сипаттауға мүмкіндік береді. Жалпыдан жалқыға келістің негізгі мақсаты жеке тұлғаның құлқы мен тапшылықтың материалдық шарттары арасындағы тікелей байланыстың жігін ашып көрсету болған еді. Бүгінгі таңда бұл түсініктердің байланыстылығы мемлекет пен әлеуметтік институттар арқылы расталып отыр.

Кейнс тепе-теңдік идеясынан бас тартқан жоқ, бірақ оның түсінігінде тепе-теңдіктің жаратылысына табиғи негіз берілуі қажет. Мұндай келістің практикалық нәтижесі бәсекелі экономика «қалыпты» жағдайларда жұмыспен толық қамтуға ұмтылады дейтін көзқарастан бас тарту еді. Кейнс бойынша экономикада әртүрлі «тепе-теңдіктердің» болуы мүмкін, бірақ олардың біреуі басқасынан гөрі «табиғилау» болуы мүмкін емес.

Экономикалық болмыстың сипаты, Кейнске сәйкес, белгісіздіктерге толы құбылыстар. Белгісіздік факторы адамдарды өздерінің жинақтарын өтімділік (банктердің өз міндеттемелерін уақытылы атқаруы) формасында сақтауға итермелейді. Инвестициялардың өзгермелілігі және жинақтар мен инвестицияларға пайыз мөлшерлемесі арқылы ықпал жасаудың қиындығы дәл осы белгісіздік факторымен айқындалады. Адамзат тарихы бойынша экономикалық прогрестің баяу және кідірісті жүруі де белгісіздік факторымен түсіндіріледі. Кейнс келтірген кейіпкерлердің баршасы белгілі бір дәрежеде өздерінің болашағы туралы белгісіздікте болғандықтан ақшалы болуды «сақтанудың» маңызды құралы деп есептейді. Белгісіздік «өндіріс өзіне қажетті сұранысты туындатады» дейтін Сэй заңын да әлсіретеді. Үрейлі күтулер атмосферасының іскерлік белсенділікті жаншуы, тауарлардың, қызметтер мен инвестициялардың «қолайлы бағалар» арқылы қолжетімді болғанға дейін қозғала қоймауы да белгісіздік факторының әсері. Белгісіздік сезімі бірде арта түседі, бірде кемиді; қайсыбір кезеңде адамдар болашаққа сенімді, басқа бір уақытта қарама-қарсы сезімдер пайда болады. Сенімділік деңгейі жоғарыласа экономика гүлденеді, төмендесе даму тежеледі.

Кейнс белгісіздік жағдайын бүкіл экономикалық болмысқа

жайып, таратудан аулақ. Белгісіздік, экономика-ның өміршеңдігі мен гүлденуі біздің болашағымызға тәуелді болған жағдайда ғана экономикалық теорияның зерттеу пәніне айналады. Егер сұраныс күнделікті қажетті тауарлармен ғана шектелген болса, онда экономикалық теорияға белгісіздік түсінігін қарастырудың қажеті де болмас еді. Мұндай жағдайда ауа райы немесе соғыс жағдайы сияқты сыртқы факторлар белгісіздіктің қайнар көзіне айналар еді. Капитализм тұсында белгісіздікті экономикалық жүйе туындадады, өйткені жүйенің өзі капиталдың қорлануы үшін жасақталған «машина» болып табылады. Ал күрделі тауардың пайдалы әсері бірден емес, уақыт өте келе байқалатыны белгілі.

Сонымен байлықты жасау механизмі бір уақытта экономикалық және әлеуметтік тұрақсыздық қызметін атқарады.

Өзінің негізінде Кейнстің классикалық мектептен қол үзуі аталған ілімнен толықтай бас тарту емес еді; мұндағы мәселе мәміле жасаушы экономикалық агенттердің қолындағы ақпарат көлеміне байланысты туындады. Кейнс негізгі айырмашылықты тәуекелдік факторлары (оны есептеуге болады) мен белгісіздік (есептеуге болмайды) арасынан байқады. Өзінің «Ықтималдық туралы Трактатында» мәселені келесідей қояды: «Біздің біліміміздің әртүрлі деңгейі жағдайында болашаққа қатысты ұтымды күтулер деген нені білдіреді» [1]. Оның негізгі идеясы статистикалық ықтималдық теориясын терістеп оны логикалық теориямен алмастыруда еді. Логикалық теориядағы ықтималдық – бұл статистиканың емес, логикалық пайымдаулардың функциясы. Ықтималдықтардың статистикалық болуы мүмкін, бірақ ол міндетті емес. Кейнстің осылайша пайымдауларының өзгешелігі – ол білім көздерін іздестіруде байқау мен бақылауға емес, санаға сенеді, санаға жүгінеді. Оның логикалық ықтималдық теориясы әдетте адамдардың түйсік-түсінігіндегі «ықтимал», «мүмкін», «кім білсін» деген көзқарастарға мейлінше максималды жақындайды. Бұған қарама-қарсы тиімді рыноктар теориясы тәуекелдерін дәл есептеуге болатын қаржылық рыноктардың сақтандыру рыноктарына эквивалентті екендігіне сендіргісі келеді.

Көптүрлі ықтималдықтардың ішінен Кейнсті әсіресе белгісіз ықтималдықтар қызықтырады. Олар, әдетте салыстыруға келмейтін аргументтер тоғысында пайда болады.

Жойылмайтын белгісіздіктердің өміршеңдігі (бар болуы) Кейнсті эконометриканың пайдалылығы туралы ұстанымын өзгертті. Тәуелді айнымалының болашақ мәнін болжауға мүмкіндік ту-

ғызатын тәуелсіз және тәуелді айнымалылардың арасындағы өзара байланыстарды табу мақсатында статистикалық әдістерді қолдану Кейнсті күдіктендіреді.

Біріншіден, әлдебір параметрлерді табу үшін регрессивті талдауды қолдану, оны шындыққа балау – бұл іргелі қателікке ұрыну. Параметрлер әрдайым жылдан жылға өзгермейді деп жорамалдау негізсіз [2].

Екіншіден, Кейнс сандық модельдерді сынады, себебі олар белгілі бір оқиғаға құрастырылғандықтан әмбебаптық сипаттан ада болады. «Коэффициенттер мен уақыт интервалдарын тандау еркіндігіне қол жеткізе отырып өткендегі деректердің шектелуі топтамасына салыстырмалы сәйкес формуланы жасап шығаруға болатын шығар. Бірақ бұл сонда нені дәлелдемек» [3].

Үшіншіден, статистикалық формада көрсетуге мүмкін емес едәуір маңызды факторлар бар, оларды қамтуға тырысу, әдетте жалған дәлдіктерге итермелейді. Бұл арада Эйнштейн пікірін еске түсіруге болады: «Есептеуге тұрарлықтың барлығы бірдей есептеуге келмейді және есептеуге келетіннің барлығымен есептесудің де қажеті жоқ». Кейнс жүк тасымалы көлемі мен темір жолдар торабын пайдалану арасындағы корреляцияны мысалға келтіріп, эконометрикалық талдаудың бірқатар құнды қорытындылар жасауға мүмкіндік беретіні туралы айтады. «Бірақ кредиттік циклдер статистикалық талдау үшін өте күрделі зат болуы әбден мүмкін» [4].

Кейнстің белгісіздік факторын шегелеуі оның «адамзат драмасына» сезімталдығын айқындайды. Бұл драманың мәні – кез келген экономикалық прогреске кедергі келтіретін болашақ алдындағы үрей, болашақтың белгісіздігі.

Дж.М. Кейнстің «Жұмыспен қамту, пайыз және ақшаның жалпы теориясы» атақты еңбегінің басты дәлелі жұмыспен қамту көлемі жиынтық сұраныс деңгейіне тәуелді. Экономистің қолында бар аппаратты қолдана отырып, яғни экономиканы құрайтын «ұсыныс» пен «сұранысты» пайдалана отырып жұмыс берушінің қажетті жұмысшыларды жалдауға шығыны (ұсыныс) мен осы сандағы жұмысшылардың өндірген өнімін өткізуден алынған түсім арақатысы арқылы тұтынушы тиісті баға негізіндегі өнім көлемін сатып алса және мұның өзі кәсіпкердің де шығындарын ақтайтын болса, онда рынокта тепе-теңдік орнығады. Жиынтық ұсыныс пен сұраныс қисықтары қиылысқан нүкте «тиімді сұраныс» нүктесі болмақ.

Тиімді сұраныс нүктесі толық қамту нүктесімен беттеспеуі де мүмкін екендігін дәлелдеу үшін

Кейнс классикалық дәлелдеулерден бас тартты. Оған дейін ешкім де бүкіл экономикаға қатысты өндірістік теория жасай алмаған болатын. Кейнс “жиынтық сұраныс функциясын” (немесе күтілетін кәсіпкерлік табыс) екі компонентке бөлді: тұтынушылық және инвестициялық сұраныс, бұл екеуі бірігіп өндіріс және жұмыспен қамту деңгейін анықтайды. Соның өзінде тұтыну сұраныстың тұрақты элементі болса, инвестициялар сұраныстың тұрақсыз элементі болып табылады.

Қысқа мерзімді перспективада тұтынуға бейімділікке ағымдағы табыстың тұрақты бөлігі жатады және көп өзгеріске ұшырамайды. Мәселе мынада, тұтынуға бейімділік едәуір дәрежеде қалыптасқан әдеттерге тәуелді, ал инвестициялар болса күтулерге тәуелді болып келеді. Кейнс шығарған «психологиялық заңға» сәйкес табыс өсе түскен сайын тұтыну баяу ғана көбейеді, соған қарай табыс төмендегенде де ол бәсең қысқарады. Тұтыну деңгейінің табыс деңгейінен тұрақтылау болуы жүйеге кейбір орнықтылық алып келеді. Бірақ бұл жерде мәселе бар. Егер тұтынуға бейімділік 1-ден кем болса, онда тұтыну мен өндіріс арасындағы айырма инвестициялармен толықтырылуы тиіс, болмаса жұмыспен толық қамту жүзеге аспайды.

Классикалық теория қолданыстағы пайыздық мөлшерлемеге сәйкес жинақтар инвестицияға айналады деп ұйғарады. Кейнстің жаңашылдығының мәні – ол жинақты инвестициялық қордың бір бөлігі емес, тұтыну қорынан шегерім ретінде қарастырады. Нәтижесінде Кейнс өзінің атақты “құнттылық парадоксын” қисынға келтіріп, қалыптастырды. «Егер айнала түгел жинақтауға көшсе, фирмалардың саудасы жүрмейді, сондықтан бір мезгілде инвестициялауға ынта жоғарыламаса өндіріс көлемі қысқарады. Мұндай жағдайда құнттырақ қоғамға жұмыспен толық қамтуды сақтап қалу қиынға соғады» [5].

Инвестициялар Кейнстың атауында “капиталдың шекті тиімділігіне” тәуелді. Бұл өндіріске арналған тауарларды алу үшін салынған қаражаттың күтілетін табыстылығы. Бұны рыноктық пайыз мөлшерлемесімен салыстырады. «Егер капиталдың шекті тиімділігі пайыздық мөлшерлемеден жоғары болса, онда инвестициялар өседі, егер төмен болса, онда кемиді. Инвестицияның шамасы жиынтық капиталдың шекті тиімділігі рыноктық пайыз мөлшерлемесіне теңдей болатын нүктеге ұмтылады» [4]. “Тұтынуға бейімділік” пен “инвестицияға ниеттілікті” (екі фактордың, капиталдың шекті тиімділігі мен пайыздық мөлшерлеменің қосындысы) есепке алғанда жұмыспен қамту көлемі бір қатарлы анықталады.

Экономистердің көптеген буыны үшін бұл тезис Кейнс теориясының квинтэссенциясы болды. Классикалық мектептің экономистерінің пайымдауынша жиынтық сұраныс – өндірістің ақшалай құны – күтілетін табысты сатылымдардың төмендеуіне жедел және икемді бейімделеді де экономиканы жұмыспен толық қамту деңгейінде ұстап тұрады. Кейнс бұл жорамалды абсолютті ақиқат ретінде қабылдаудан бас тартты.

Егер инвестициялар қысқара бастаса экономиканы құлдыраудан қандай күш сақтап қалады? Қысқаша жауап келесідей: қоғамның әлауқаты деңгейінің төмендеуін экономикалық құлдыраудың себептері “инвестицияға қатысты жинақтардың артығы” тоқтатады. Егер тұтынуға бейімділік белгілі болса (айталық, ол ағымдағы табыстың 90 пайызына тең), онда арифметиканың көмегімен (мультипликатор арқылы) біз табыстың ұлғаюы мен қысқаруы жинақтардың инвестицияларға теңдескен нүктесінде тоғысқанын көрген болар едік.

Сонымен жиынтық сұраныс қалпында, өйткені күтулер де қалпында, яғни жұмыспен қамту да сол күйінде қала береді. Өздігінен туындайтын сұрақ: қалайша жиынтық сұраныс өндірістік қуаттардың жалпы көлемінен кейіндеп қалады? Неге кейбір уақыттарда, тіпті ұзақ кезеңдер аралығында рыноктық жүйе жұмыс іздеушілерді жұмыспен қамти алмайды? “Жалпы теориядан” туындайтын жауап келесідей: экономиканың өзін-өзі реттеуші күші оның тепе-теңдігін бұзатын деструктивті күштерден әлсіз. Міне, осы жерден бастап белгісіздік факторы сюжеттің басты қозғаушысына айналады. Оның әсерінің негізгі құрбандығы «инвестицияға ниеттілік» болып шыға келеді.

Инвестициялардың капиталистік экономикадағы өзгермелі элемент екендігі баршаға мәлім. Классиктердің пікірінше инвестициялардың өзгермелілігі қысқа мерзімді фактор, сондықтан ешқандай да практикалық маңыздылығы жоқ. Инвесторлардың қателіктері трендтен шамалы ғана ауытқу, ал тенденцияны инвестицияның тиімділігін басқарушы іргелі күштер ұстап тұрады деп есептелді. Қысқаша айтқанда, экономика дәстүрлі түрде қатаң циклды және тұрақты деп саналып келді. Кейнс бұған келіскен жоқ. Өзінің инвестициялық үдерісті сараптау механизміне ақша факторын енгізді. Қазіргі экономикада инвестициялар негізінен қаржы рыноктары – қорлар, облигациялар, банктік кредиттеу арқылы жүзеге асырылады. Кейнстің «Жалпы теориясындағы» он екінші тарауда қаржы рыноктарын

тұрақсыздандырушы күштерді сараптауы – бұл, сөз жоқ 2008 жылғы дағдарысты теориялық тұрғыдан түсіндірудің экономикалық әдебиеттегі ең үздік үлгісі болып табылады.

Кейнс өзіне тән әдеби дарындылықпен инвестор конвенционалдық (шартты, қалай болса солай) пайымдарға сүйеніп “оның бар тәуелділігі – бұл жақын болашақ туралы жаңа ақпараттың пайда болу мүмкіндігі және де ондай ақпараттың пайда болу ықтималдығы аса жоғары емес” ...Сөйтіп жекелеген инвестор өзінің салымын уақыттың қысқа кезеңдеріне қатысты кәдімгідей “сенімді” деп санайды және келесі сондай кезеңдерде де сенімділік сақталады және оның шарттары бұзыла қоймайды деп санайды»[6]. Бұл әдістің кемшілігі – инвестор бір қарапайым ғана дәлелді естігісі де, көргісі де келмейді. Бір кезеңнен, ол мейлі өте қысқа болсын – екінші бір кезеңге өтудегі белгісіздіктің аздаған үлесі сы-

зықтық бойынша көбейткенде экспоненциалды артатыны белгілі ғой.

Іс жүзінде кез келген инвестицияның есепті табыстылығы бірқатар жылдар барысында көптеген белгісіз фактордың әсеріне душар болады. Бұл әртүрлі инвестицияларға болашақтағы сұраныстың белгісіздігі туындайтын пайыздық мөлшерлеме шамасы, инфляция қарқыны, айырбас бағамының қалықтауы, технологиядағы өзгерістер және т.с.с болуы мүмкін.

Дж.М. Кейнс: “Өзіміздің жеке пікіріміз құнсыз болғандықтан, біз басқалардың пікіріне құлақ асуды қалаймыз, оның естігені, білгені, жалпы ақпараты молдау болуы мүмкін. Яғни біз көпшіліктің мінез-құлқына немесе орташа мінез-құлыққа сәйкес болғымыз келеді. Басқаша айтқанда, біз тобырға ілесе жүгіріп, оның қашан, қайда бұрылып кететіндігін алдын ала білгіміз келеді”, – деп түйіндейді [6].

Әдебиеттер

- 1 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – Москва: Мысль, 1986. – 300-301-б.
- 2 Скидельски Р. Дж.М. Кейнс: экономист, философ, государственный деятель. Книга 1. – Москва: Московская школа политологических исследований, 2005. – 41-42-б.
- 3 Keynes J.M. A Tract on Monetary Reform. – London: Royal Economic Society, 1971. – 81-82-б.
- 4 Keynes J.M. The end of Laissez faire. – London: Hogarth Press, 1926. – 8-9-б.
- 5 Кейнс Дж.М. Собрание сочинений «The Collected Writings of John Maynard Keynes». – London, 1971. – 289-291-б.
- 6 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – Москва: Мысль, 1986. – 160-161-б.

References

- 1 Keynes Dj.M. Obshaya teorya zanyatosti, procenta i deneg. – Moskva: Mysl, 1986. – S. 300-301.
- 2 Skidel'ski R. Dj.M. Keynes: economist, philosopher, gosudarstvennyi deiatel'. Kniga 1. – Moskva: Moskovskaia shkola politologicheskikh issledovaniy, 2005. – S. 41-42.
- 3 Keynes J.M. A Tract on Monetary Reform. – London: Royal Economic Society, 1971. – P. 81-82.
- 4 Keynes J.M. The end of Laissez faire. – London: Hogarth Press, 1926. – P. 8-9.
- 5 Keynes Dj.M. Sobranie sochinenii «The Collected Writings of John Maynard Keynes». – London, 1971. – P. 289-291.
- 6 Keynes Dj.M. Obshaya teorya zanyatosti, procenta i deneg. – Moskva: Mysl, 1986. – S. 160-161.

